

Medeniyet Kavramı Üzerine Bir Deneme

Adem Ölmez

[Doç. Dr., Harran Üniversitesi Öğretim Üyesi]

Medeniyet üzerine konuşmadan önce, “ne” olduğunu tartışmak gerekir. Kelimenin etimolojik anlamı incelendiğinde, şehirlilik anlamına geldiği açık; ancak, bundan ibaret olmadığından da kuşku yok. İbn Haldun’un “hazerilik” kavramından hareket edip, şehirli yaşama vurgu yapsak bile, İbn Haldun’un itirazı ile karşılaşabiliriz. O bize yerleşik hayat yaşayanların hatta şehirlerde yaşayanların bile bedevi olabileceğini söyler. Demek ki medeniyeti anlayabilmemiz için tek kriter şehirlilik meselesi değildir.¹

Öyle ise, medeniyet kelimesinden neyin kastedildiği üzerinde biraz düşünmemiz gerekir.² Önce genel bir anlayıştan söz edelim: Medeniyeti “insanlığın ulaştığı gelişmelerin tümü” olarak ele alalım. Mezopotamya, Mısır, Aztek, Maya, Roma, İslam ve diğer toplulukların katkıda bulunduğu bir gelişme olarak düşünelim. Bu açıdan bakıldığında zaman, medeniyetten biraz da “insanlığın birikimi” kastedilir. Bugün insanlığın ulaştığı bilgi seviyesi, teknolojik gelişmeler, oluşturulan müesseseler, sahip olunan değerler, inançlar, sanat ve estetik unsurları medeniyet olarak tanımlanabilir. Genel anlamda medeniyetin gelişmesine katkıda bulunan bu unsurlar, insanın yaşamını kolaylaştıran ve varlığına değer katan gelişmelerdir.

1- İbn Haldun’a göre; ümrânın merkezi olan Bağdat, Kahire ve Şam gibi şehirlerde oturanların hadarı, kırlarda göçebe hayatı yaşayanların bedevi olduklarında şüphe yoktur; ancak, ikisi arasında hayat yaşayan köylerde, hatta küçük şehirlerde veya bu tür şehirlerin kenar mahallelerinde oturup ta hayvancılık ve ziraatle uğraşan insanların hadarı mi, yoksa bedevi mi sayılacakları hususu üzerinde de durulmalıdır. İbn Haldun bedevilerin tarif ederken, mağaralarda, ormanlarda, sahrada ve çadırda, yurtlarda, obalarda, köylerde ve daha küçük yerleşme merkezlerinde otururlar demektir. Demek ki ona göre bedevi olmak için göçebe ve göçmen olmak şart değildir, yerleşik hayat yaşayan bedeviler de az değildir (İbn Haldun, Mukaddime, C.I., s.207).

2- Said Nursî’nin eserlerinde medeniyet kelimesine yüklenen kavramsal anlam için bakınız: Selim Sönmez, “Medeniyet, Kur’an Medeniyeti ve Evrensellik İmkanları”, *Köprü*, S.81 (Kış-2003), İstanbul, 2003, s.9-11.

Her toplumun ileri veya geri bir medeniyet üretebileceğini söyleyebiliriz. Bugün dünya üzerinde pek çok toplumun medeniyet ürettiklerini söylemek mümkündür. Ancak bunların içinden öne çıkanları olduğunu inkâr edemeyiz. Günümüz dünyasında Batı, İslam, Hint, Çin ve Slav medeniyetlerini görmezden gelemez.

Bu genel medeniyet tanımı yanında bir de, belli coğrafyalarda yaşayan toplumlar özelinde medeniyetin tanımlanması meselesi vardır. Burada belli bir toplumun bilincini şekillendiren değerler sistemi ve bu değerler sisteminin tezahürlerini, o toplumun medeniyeti olarak ifade etmemiz gerekir. Mesela Roma medeniyeti denilince, Roma'nın Hıristiyanlıktan önceki pagan kültürü ve 4. yüzyılda kabul ettikleri Hıristiyanlık ile bu kültürlerin maddi tezahürleri anlaşılır. İşte Roma medeniyeti hem bu milli bilinçte yer alan değerleri hem de bu değerlerin tezahürlerini ifade eder. Yani pagan inançlarıyla birlikte bu inançların maddi görünümü olan pagan tapınaklarını ve Hz. İsa'nın öğretileri ile birlikte Hıristiyanlığın maddi görünümü olan kiliseleri ve manastırları da kapsar.

Medeniyeti topluluklar özelinde ele aldığımız zaman, bir sorunla daha karşılaşırız. Hangi toplumun medeniyeti vardır? Her toplum medeniyet üretebilmiş midir? Ya da belli toplumları bir arada düşünerek bir medeniyet ürettiklerini varsayabilir miyiz? Burada seçkin tarih felsefecilerini anmak gerekir. Onlar medeniyet üretme yeteneğine sahip toplumlar ve bu yetenekten yoksun toplumlar olmak üzere insanları iki grup içerisinde değerlendirmişlerdir. İngiliz tarih felsefeci Toynbee bunlardan birisidir. O, dünyayı 26 medeniyet çevresine bölerek, bu medeniyetlerin yükseliş ve çöküşlerini incelemiştir. Hiç kuşkusuz Toynbee, İngilizleri yönetme yeteneğine sahip bir toplum olarak görürken, bu yeteneğe sahip olmayan pek çok toplumun olduğunu da düşünüyordu. Biz Toynbee'nin bu seçkin tavrını bir kenara bırakırsak, her toplumun ileri veya geri bir medeniyet üretebileceğini söyleyebiliriz. Bugün dünya üzerinde pek çok toplumun medeniyet ürettiklerini söylemek mümkündür. Ancak bunların içinden öne çıkanları olduğunu inkâr edemeyiz. Günümüz dünyasında Batı, İslam, Hint, Çin ve Slav medeniyetlerini görmezden gelemez.

Bugün Batı medeniyeti denilince, Batı'ya özgü değerler sistemi ile Batı'nın başat olduğu son 4 asırda ürettiği fikri ve teknolojik birikim kastedilir. Bunu söylerken, Batı'yı oluşturan seçkin İngiliz meşrutî monarşisine dayanan AngloSakson kültürünü, Katolik merkezli milliyetçi, aydınlanmacı Fransız kültürünü, Protestan idealist Alman değerlerini ve diğerlerini ihmal etmek istemiyorum. Ancak bütün bunların dayandığı temel belirleyicinin Hıristiyanlık ve Batı aydınlanması olduğunu varsayarsak genel bir ifade olarak Batı medeniyetinden söz etmek mümkündür.

Batı medeniyeti kavramı, Batı'nın ürettiği olumlu veya olumsuz her şeyi içerir. Bunun içinde kolonyalizm, ırkçılık, çatışma ve menfaatçilik de; teknolojik gelişme, çalışma disiplini, kanun hakimiyeti ve akıl yürütme de vardır. İşte bundan dolayıdır ki Said Nursi "Avrupa ikidir" diyerek bu farklılığa dikkat çekmiştir.³ Ona göre pozitif şeyler, vahiy kırıntısı taşıyan pratiklerdir. Buna karşılık negatif şeyler nefsanî ve süflî kaynaklı pratiklerdir. Bu açıdan bakıldığında zaman, Said Nursi Batı medeniyetinden bahsederken, bu iki yönden de bahseder; Batı medeniyetinin kaynağını ve görünümünü bu ikili yapı içerisinde açıklar. Batı medeniyetinin kaynaklarından birisi Hz. İsa'nın ilahî vahyinin günümüze ulaşan kırıntılarıdır.⁴ Bugün Hıristiyanlık her ne kadar bozulmuş bir inanç sistemi ise de, bu bozulmuş yapı içerisinde Hz. İsa'nın doğru mesajlarından kalanlar

3- Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996, s.119.

4- Nursi, Batı medeniyetindeki güzelliklerin ilahî vahiyden kaynaklandığını şu şekilde ifade eder: "Kâfirlerin medeniyetinde görülen mehâsin ve yüksek terakkiyât-ı sanayi-bunlar tamamen medeniyet-i İslâmîyeden, Kur'an'ın irşâdâtından, edyân-ı semâviyeden in'ikâs ve iktibas edildiği, Lemeat ile Sünuhat eserlerimde istenildiği gibi izah ve ispat edilmiştir". (Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996, s.77).

da vardır. Batı medeniyetinin bu olumlu kaynağı, Batı'da akletmeyi, bilimsel düşünmeyi, teknolojik gelişmeleri ve sistem kurabilmeyi üretmiştir. Bugün bile Batı'nın bu güzellikleri bütün insanlığı mest etmektedir. Batı bu özelliği ile "dinsiz Müslüman" ismine layık pratikler üretmiştir.⁵ Ancak Batı'nın diğer yönü zulm ve baskı üretmiştir. Vahiyden bağımsız "Roma ve Yunan iki dehaları" bunu desteklemiştir.⁶ Orta Çağlar boyunca üstün insan olarak kabul edilen aristokratların ve rahiplerin diğer insanlar üzerinde tahakküm kurması, sömürgecilikle insanlara hayvan kadar bile değer verilmemesi, sömürge devletlerinin bütün zenginliklerinin sorgusuz sualsiz alınıp kendi menfaatleri için kullanılması, dünyanın başına açılan iki dünya savaşı ile tamir edilemez yıkımlara neden olunması ve bugün zenginlerle fakirler arasındaki mesafenin gittikçe derinleşmesi, dünyanın bir yanında açlık ve susuzluktan ölen insanlara mukabil diğer yanında israf ve sefahatin en üst düzeye çıkması Batı medeniyetinin olumsuz eserleridir. Batı medeniyetinin bu özelliklerinden dolayıdır ki Nursi, "Kurun-u ülânın mecmu vahşetini, bu medeniyet bir defada kustu!"⁷ demiştir.

Müslümanların inşa ettiği medeniyet anlayışında da benzer kaygılar vardır. İslam toplumları Kur'an'dan aldıkları ilhamla ürettikleri güzellikler yanında, nefsi ve süflî arzularının istikametinde pratikler de geliştirmişlerdir. Bundan dolayı, müminler arasında İslam'ın güzelliklerine uymayan pek çok "gayr-i müslim mümin"⁸ adına layık insan çıkmıştır. Yani iman ettiğini söylediği halde, çalışmayan, akletmede başarılı olamayan, temiz ve düzenli olmayan insanlar iman etmekle birlikte Müslümanlığın gerektirdiği pratikleri hayatlarına taşıyamamışlardır.

Said Nursi, medeniyet kavramı içine kültürel unsurların da girmesi gerektiğini dikkate alarak İslamî metinlerin önerdiği medeniyeti Kur'an medeniyeti şeklinde isimlendirmiştir. Bu medeniyet ilahi vahy ve tezahürlerinden oluştuğundan Hz. Adem'den bu yana prensipleri ve tezahürleri açısından var olan bir medeniyettir. Bu medeniyet herkesi, en azından çoğunluğu mutlu edebilecek bir medeniyettir. İlahi vahyin yardımlaşma, kardeşlik, birlik ve çalışmayı öneren ilkelerini içerir. Bu Kur'anî prensiplerin pratik hayata yansımaları da bu medeniyetin gündelik hayatımızdaki tezahürleridir.

Sonuç olarak medeniyetin üç anlamından söz etmek mümkündür. Bunlardan birisi genel olarak medeniyet tarifidir ki, toplumdaki teknolojik, fikri ve sosyal gelişmeleri içerir. Bu anlamdaki bir medeniyet, bütün toplumların katkılarıyla oluşmuştur. Bir bayrak yarışı gibi olur. İkincisi coğrafya ve toplumlara bağlı olarak oluşan medeniyet anlayışdır ki bu medeniyetler o toplumların isimleriyle tanımlanırlar. Roma medeniyeti, Hint medeniyeti gibi... Üçüncüsü ise, Said Nursi'nin kültürel unsurlardan arındırarak ifade ettiği, Kur'an medeniyeti kavramıdır. Kur'anî prensipler ve maddi görünümünden oluşur. Evrensel, bütün güzellikleri içine alan, coğrafi sınırı olmayan bir medeniyettir. Nerede insani, sosyal ve teknolojik güzellik varsa bu medeniyetin bir parçasıdır.

5- Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Yeni Asya Neşriyat, 2010, s.58.

6- "Âlem-i İslâmın şu medeniyete karşı istinkâfî ve soğuk davranması ve kabulde ızdırabı câ-yı dikkattir. Zira istigña ve istiklâliyet hassasıyla mümtaz olan şeriattaki İllâhî hidayet, Roma felsefesinin dehâsiyle aşılınmaz, imtizaç etmez, bel' olunmaz, tâbi olmaz.

"Bir asıldan tev'em olarak neşet eden eski Roma ve Yunan iki dehâları, su ve yağ gibi mürur-u a'sâr ve medeniyet ve Hıristiyanlığın temzicine çalıştığı halde, yine istiklâllerini muhafaza, âdetâ tenasuhla o iki ruh şimdi de başka şekillerde yaşıyorlar. Onlar tev'em ve esbab-ı temzic varken imtizaç olunmazsa, şeriatin ruhu olan nur-u hidayet, o muzlim medeniyetin esasî olan Roma dehâsiyle hiçbir vakit mezc olunmaz, bel' olunmaz."

(Bediüzzaman Said Nursi, *Sünubat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996, s.60).

7- Nursi, *Sünubat*, s.60.

8- Nursi, *Mektubat*, s.58.

Said Nursi, medeniyet kavramı içine kültürel unsurların da girmesi gerektiğini dikkate alarak İslamî metinlerin önerdiği medeniyeti Kur'an medeniyeti şeklinde isimlendirmiştir. Bu medeniyet ilahi vahy ve tezahürlerinden oluştuğundan Hz. Adem'den bu yana prensipleri ve tezahürleri açısından var olan bir medeniyettir.

Özet

Medeniyetin üç anlamından söz etmek mümkündür. Bunlardan birisi genel olarak medeniyet tarifidir ki, toplumdaki teknolojik, fikri ve sosyal gelişmeleri içerir. Bu anlamdaki bir medeniyet, bütün toplumların katkılarıyla oluşmuştur. İkincisi coğrafya ve toplumlara bağlı olarak oluşan medeniyet anlayışıdır ki bu medeniyetler o toplumların isimleriyle tanımlanırlar. Roma medeniyeti, Hint medeniyeti gibi... Üçüncüsü ise, Said Nursi'nin kültürel unsurlardan arındırarak ifade ettiği, Kur'an medeniyeti kavramıdır. Kur'anî prensipler ve maddi görünüşlerinden oluşur. Bu çalışmada medeniyet kavramı etrafında şekillenen üç anlam irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Medeniyet, şehirlilik, Batı medeniyeti, Kuran medeniyeti,

Abstract

It is possible to mention three meanings of civilization. The first one is the general definition of civilization that covers the technological, intellectual and social developments in the society. The civilization in this sense was built by contributions from all societies. The second understanding of civilization depends on geography and societies and is associated with their names. The third one is the concept of Quranic civilization cleared of cultural elements which is expressed by Said Nursi to be formed of Quranic principles and their material appearances. This work examines the three meanings shaped around the concept of civilization.

Key Words

Civilization, Urbanization, Western civilization, Quranic civilization

Bibliyografya

- İbn Haldun, *Mukaddime*, C.I, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.
Nursi, Bediüzzaman Said: *Lem'alar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.
Nursi, Bediüzzaman Said: *Mektubat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2010.
Nursi, Bediüzzaman Said: *Mesnevi-i Nuriye*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.
Nursi, Bediüzzaman Said: *Sünubat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 1996.
Sönmez, Selim: “*Medeniyet, Kur'an Medeniyeti ve Evrensellik İmkanları*”, Köprü, S.81 (Kış-2003), İstanbul, 2003.
Toynbee, Arnold: *Medeniyet Yargılanıyor*, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980.
Toynbee, Arnold: *Tarih Bilinci*, E Yayınları, İstanbul, 1975.